

Ο αρχιτέκτονας που αναστήλωσε την αρχαιότητα

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 18/11/2020

Αγγελική Κόκκου, *Ιωάννης Τραυλός. Η ζωή και το έργο του*, Εκδόσεις Καπόν, 2020, σελ. 184.

«Ρίξατε φως με το καθαρό βλέμμα του αρχιτέκτονα (...). Θεωρούσα βέβαιο ότι το ανάκτορο (...) υπήρχε στο εσωτερικό του Τελεστηρίου. Μου έλειπαν όμως πάντα οι αρχιτεκτονικές αποδείξεις (...). Τώρα υπάρχει, επιτέλους, απόλυτη σαφήνεια για όλα αυτά που προέρχονται από το σταθερό χέρι αρχιτέκτονα (...). Όλη η επιστήμη θα σας ευγνωμονεί για την πράγματι οριστική λύση του προβλήματος του ανακτόρου». Με αυτά τα θερμά λόγια ο Γερμανός αρχαιολόγος Otto Rubensohn, επίσης μελετητής του ιερού της Ελευσίνας, το 1951 συνόψιζε εύστοχα τον ρόλο και τη συμβολή του Τραυλού γενικότερα στην επιστήμη της αρχαιολογίας. Ο Ιωάννης Τραυλός (1908-1985) θα αποδειχθεί μια μοναδική, σχεδόν μυθική προσωπικότητα εξαιρετικά ταλαντούχου και εμπνευσμένου ερευνητή, με αυθεντικό, φυσικό ταλέντο «αναδημιουργού» της αρχαιότητας. Η προσωπική του ιστορία είναι η ιστορία των αντιλήψεων της εποχής του για την αρχαιολογική κληρονομιά του τόπου, τη διεθνή της ακτινοβολία, την πολιτισμική της σημασία και τους τρόπους αποκατάστασης και ανάδειξής της.

Στον ελληνικό 20ό αιώνα υπάρχει πλειάδα περισσότερο ή λιγότερο γνωστών μελετητών της αρχαιότητας, αρχής γενομένης από την αθηναϊκή, που ήταν αρχιτέκτονες αλλά εργάστηκαν και ως αρχαιολόγοι και ερευνητές της ιστορικής πόλης: μεταξύ άλλων οι Αναστάσιος Ορλάνδος, Κώστας Μπίρης, Χαράλαμπος Μπούρας, Παύλος Μυλωνάς, Γιώργος Λάββας, Διονύσης Ζήβας, Μανώλης Κορρές· κι ανάμεσά τους το πνεύμα του Δημήτρη Πικιώνη, του στοχαστή μιας διαχρονικής ελλαδογραφίας. Ήταν αρχιτέκτονες αλλά ερωτοτρόπησαν με την αρχαιολογία, με το πάθος που η αρχιτεκτονική είναι σε θέση να εμπνεύσει για την ιστορική μνήμη, τις υλικές μαρτυρίες και την ταυτότητα ενός τόπου.

Ο Τραυλός έχει εξέχουσα θέση ανάμεσά τους. Ζει στο κέντρο της Αθήνας από την ηλικία των τεσσάρων ετών, τελειώνει το γυμνάσιο του Βαρβακείου και σπουδάζει αρχιτεκτονική στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο από το 1927 ως το 1931, με δασκάλους τον Ορλάνδο και τον Πικιώνη. Γείτονες και φίλοι του είναι οι αδελφοί Μπίρη: ο Κώστας, θρυλικός μελετητής της νεότερης Αθήνας, και ο Κυπριανός, που θα ακολουθήσει τον δρόμο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και στη συνέχεια θα γίνει καθηγητής στο Πολυτεχνείο. Ο Τραυλός όμως δεν γοητεύεται από τις επίκαιρες σειρήνες της νέας αθηναϊκής μοντέρνας αρχιτεκτονικής, αλλά από ό,τι υπήρχε κάτω από τη νεότερη πρωτεύουσα, η οποία στις αρχές της δεκαετίας του 1830 χωροθετήθηκε πάνω στην αρχαία.

Ωστόσο, πρώτος ερευνητικός έρωτας του Τραυλού είναι οι ανασκαφές στο ιερό της Ελευσίνας ήδη από την περίοδο των σπουδών του. Εκεί αρχίζει να τού αποδίδεται και η ιδιότητα του «αρχαιολόγου», μιας και οι προϊστάμενοί του εντυπωσιάζονται από τα σχέδια και τις γενικότερες επιδόσεις του νεαρού αρχιτέκτονα. Ο Τραυλός είχε την έμφυτη ικανότητα να αναπαριστά και να αναβιώνει σχεδιαστικά, από τα λείψανα και τις λιγοστές υλικές μαρτυρίες, την αρχιτεκτονική δομή ενός μνημείου ή ενός ιστορικού αστικού συγκροτήματος. Με βάση τη σχολαστική αποτύπωση και ανάλυση έστω και ελάχιστων πραγματικών δεδομένων, οδηγούνται στην αναπαραγωγή του χτιστού περιβάλλοντος του παρελθόντος, από το μνημείο στην πόλη. Είχε την ικανότητα μιας ευρύτερα ερμηνευτικής και δημιουργικής οπτικής απέναντι στα μνημεία, μιας ολιστικής αντίληψης του αστικού οργανισμού, όχι μόνο της αρχαίας αλλά και της βυζαντινής πόλης. Ο Τραυλός ήταν αναντικατάστατος συνεργάτης για τους αρχαιολόγους των σωστικών ανασκαφών, γιατί τους «συνόδευε» στην εργασία τους, ερμηνεύοντας τα πραγματικά στοιχεία των ευρημάτων και αποδίδοντας σχεδιαστικά τεκμηριωμένες και ολοκληρωμένες συνθέσεις των μνημείων που αποκαλύπτονταν. Ο Αμερικανός αρχαιολόγος Homer Thompson, που διηύθυνε τις ανασκαφές της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην αρχαία Αγορά της Αθήνας, σημείωνε χαρακτηριστικά για τον Τραυλό το 1986: «Όσοι είχαν την τύχη να δουλέψουν μαζί του, γνωρίζουν πόσο καίριες ήταν οι διαπιστώσεις του και πόσο μεγάλη η πείρα και η ικανότητά του στο να δίνει νόημα σε ερειπωμένα μνημεία».

Πρόπλασμα του Παρθενώνα με το τζαμί στο εσωτερικό του που κατεδαφίστηκε το 1842. Αναπαράσταση Ι. Τραυλού, 1945.

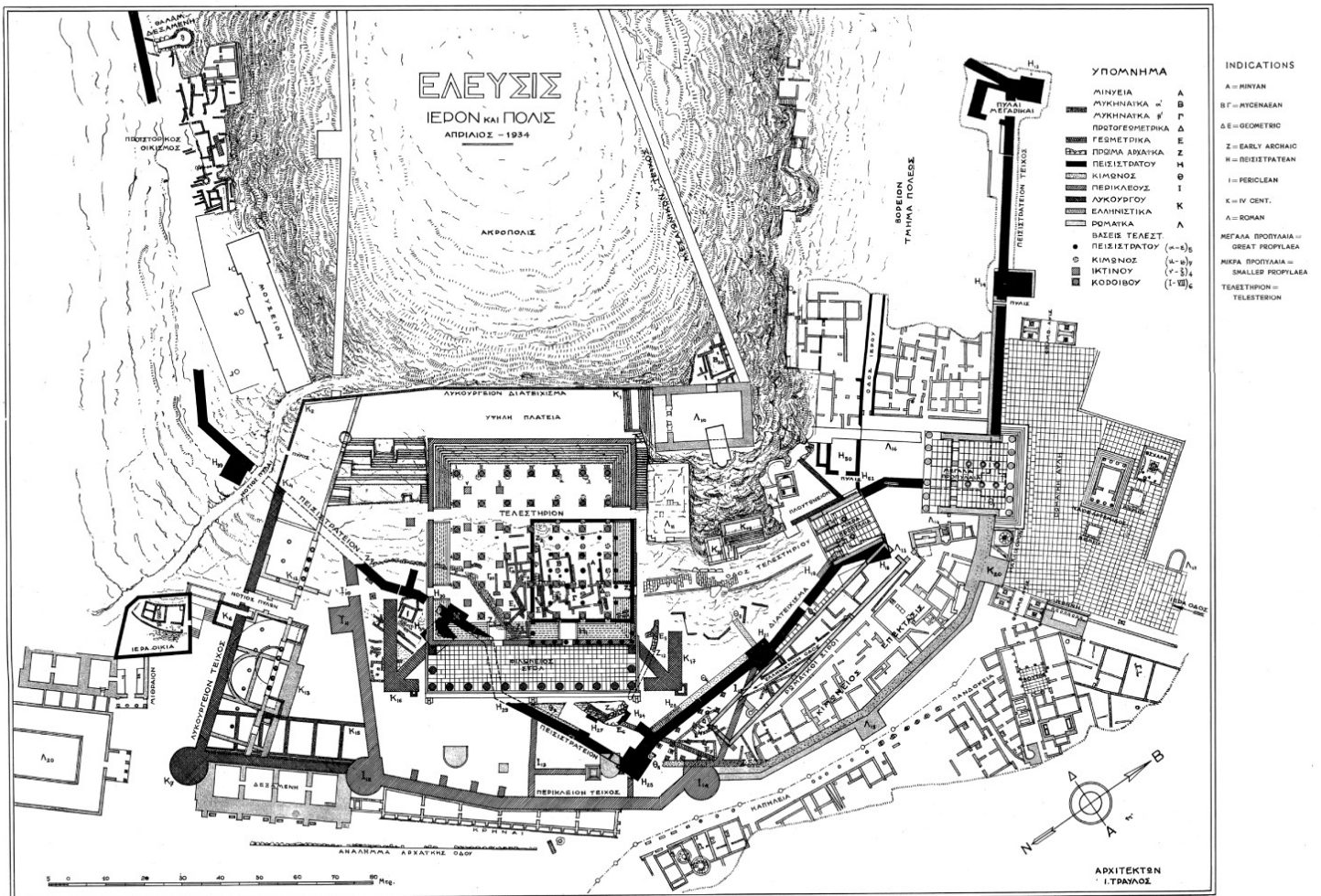
Από τα τέλη της δεκαετίας του 1930, ο Τραυλός ξεκινά τη συστηματική του ενασχόληση με την Αθήνα.

Μελετά την Αρχαία Αγορά, την Ακρόπολη και τα περί αυτήν μνημεία, τη Ρωμαϊκή Αγορά, το Ολυμπίο και γενικότερα την αρχαία πόλη στο σύνολό της, με μοναδική ερευνητική βουλμία τεκμηρίωσης όχι μόνο των μαρτυριών της κλασικής περιόδου αλλά των μεταγενέστερων, των βυζαντινών. Αποτέλεσμα αυτής της έρευνας είναι η δημοσίευση, το 1960, του μνημειώδους τόμου *Πολεοδομική εξέλιξι των Αθηνών*, ανατυπωμένο σημείο αναφοράς για τη γνώση της ιστορίας της ελληνικής πρωτεύουσας (επανεκδόθηκε από τις Εκδόσεις Καπόν, 2005). Ανασκαφές ή ειδικές μελέτες έκανε επίσης στο Δαφνί, στα Μέγαρα, στην Οινόη, στην αρχαία Κόρινθο, στα Ίσθμια, στην Εύβοια, στην Πύλο, στη Σίκινο, στη Βεργίνα, στην Όλυθο και αλλού. Ο Αμερικανός αρχαιολόγος David Robinson, ανασκαφέας της Ολύθου, το 1935 σε επιστολή του προς τον εικοσιεξάχρονο τότε Τραυλό σημείωνε: «Τα σχέδιά σας είναι τα ωραιότερα τα οποία έχω ειδή εις την αρχαιολογίαν».

Χωρίς αμφιβολία, είναι θεμελιώδες το έργο του Τραυλού στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας και στην αναδημιουργία της Στοάς του Αττάλου (προσφορά του βασιλιά της Περγάμου Αττάλου Β΄ στην αρχαία Αθήνα, 159-138 π.Χ.). Η αποκάλυψη της Αγοράς ξεκίνησε το 1931 από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, ανεστάλη στον πόλεμο και από το 1946 συνεχίστηκε χωρίς διακοπή. Η εκ νέου ανέγερση της Στοάς του Αττάλου ήταν ιδέα και πρόταση του Homer Thompson, η οποία έγινε δεκτή από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, έτσι ώστε να στεγαστούν σε αυτήν τα ευρήματα των επιτόπιων ανασκαφών. Τούτο θα έλυσε και το «πρόβλημα» (!) ενός μοντέρνου κτιρίου-μουσείου στον αρχαιολογικό χώρο, γεγονός ενδεικτικό των αντιλήψεων της εποχής, και όχι μόνο, για τη σχέση αρχαιολογίας και σύγχρονης αρχιτεκτονικής. Στον Τραυλό ανατέθηκε η πλήρης εποπτεία του έργου, με βάση τη μελέτη αναστήλωσης, και ο έλεγχος όλων των αρχιτεκτονικών και κατασκευαστικών ζητημάτων. Η ανοικοδόμηση διήρκεσε τρία χρόνια και το 1956 το έργο εγκαινιάστηκε με κάθε επισημότητα.

Στη μικροκλίμακα των κατασκευών της σύγχρονης πρωτεύουσας, η μεγαδομή της Στοάς είναι εντυπωσιακή και πολύ πιο σύγχρονη σε σχέση με το κοινοτοποιημένο αθηναϊκό οικιστικό περιβάλλον (μια αντιπαραβολή θα μπορούσε να γίνει με το Ωδείο Αθηνών του Ιωάννη Δεσποτόπουλου, ή ακόμη και με το οραματικό γραμμικό κέλφος του κτιρίου Φιξ του 1957, του Τάκη Ζενέτου -κτιρίου «συγχρόνου» της Στοάς-, που δεν υπάρχει πια διότι το μισό κατεδαφίστηκε). Βεβαίως, παραμένει το πρόβλημα της ανακατασκευής του αρχαίου μνημείου. Διότι έχει γενικότερα καθιερωθεί στα καθ' ημάς να αποκαλείται «αναστήλωση» το έργο της Στοάς, ενώ ακόμη και στα επίσημα έγγραφα της Αμερικανικής Σχολής αναφέρεται επανειλημμένα ο όρος «reconstruction» (ανακατασκευή), ο οποίος ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Με τον όρο «αναστήλωση» εννοούμε την επισκευή και αποκατάσταση κατεστραμμένου κτιρίου ή ιστορικού μνημείου «χρησιμοποιώντας τα αρχιτεκτονικά μέλη που έχουν διασωθεί» (Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών), κάτι που στην περίπτωση της Στοάς δεν συνέβη. Εδώ αναπαράχθηκε με μοντέρνα υλικά ένα μνημείο-πρόπλασμα σε φυσική κλίμακα. Το εγχείρημα της Στοάς εγγράφεται περισσότερο στη μάλλον συντηρητική ή «παραδοσιακή» (κατά τον Αμερικανό ιστορικό H.-R. Hitchcock) διαχείριση του αρχιτεκτονικού Greek Revival από τους Αμερικανούς τουλάχιστον έως και τα μέσα του 20ού αιώνα, από τη στιγμή που σε κάθε μεγάλη ή μικρή πόλη των Ηνωμένων Πολιτειών δεν υπήρχε κοινοβούλιο, δικαστικό μέγαρο ή μουσείο που να μην σχεδιαζόταν πάνω σε ελληνικά κλασικά πρότυπα.

Το θέμα της νέας Στοάς του Αττάλου αποτέλεσε αντικείμενο πολλών ενστάσεων. Εκτός από τον Κώστα Μπίρη, που είχε προτείνει την ανέγερση ενός νέου μουσείου στον κήπο του Θησείου, ο Πάτροκλος Καραντινός, με άρθρο του στο περιοδικό «Αρχιτεκτονική» το 1958 υποστήριζε ότι «τώρα μέσα στην αρχαία Αθήνα, κάτω από τον ιερό βράχο της Ακρόπολης και τον Παρθενώνα (...) φαντάζει σαν μια κραυγή παράφωνη, χωρίς ψυχή και πνεύμα, το σημερινό κατασκεύασμα της Στοάς του Αττάλου, ξένο μέσα στον κόσμο των αρχαίων ερειπίων». Ενώ ο Ορλάνδος, με επιστολή του που διαβάστηκε την ημέρα των επίσημων εγκαινίων, κράτησε αποστάσεις από το έργο τονίζοντας ότι δεν πρόκειται για «αναστήλωση» αλλά για «ανακατασκευή». Βέβαια, κάθε δημιουργική πράξη πρέπει να αποτιμάται και να αξιολογείται με τα πολιτικά και πολιτισμικά κριτήρια και δεδομένα της εποχής της.

Ι. Τραυλός, πρώτο τοπογραφικό σχέδιο για την πόλη και το ιερό της Ελευσίνας, 1934.

Η ερευνητική δραστηριότητα του Τραυλού, εκτός από την Πολεοδομική και από μια ευάριθμη σειρά επιστημονικών δημοσιευμάτων, θα αποδώσει και άλλες μνημειώδεις εργασίες, όπως ο περίφημος τόμος για τη *Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα* (1967), η *Ερμούπολη* (1980, με Α. Κόκκου), το *Λεξικόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων* (1986, με Α. Ορλάνδο) ή το εγκυκλοπαιδικό *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen* (1971), που τεκμηριώνει μια πλήρη εικόνα της μορφής και ιστορίας των μνημείων και της πόλης της αρχαίας Αθήνας.

Παρόλα αυτά, και παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες, ο Τραυλός δεν θα διδάξει ποτέ σε ελληνικό πανεπιστήμιο, ούτε θα καταλάβει μια θέση στην Ακαδημία Αθηνών. Το 1941, στο Πολυτεχνείο, τη θέση στην έδρα Μορφολογίας και Ρυθμολογίας καταλαμβάνει ο συνυποψήφιος του Παναγιώτης Μιχαηλίδης, ενώ το 1955, την αντίστοιχη έδρα στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών θα καταλάβει ο συνυποψήφιος του Πάυλος Μυλωνάς: ομολογουμένως, το επίπεδο των υποψηφίων ήταν πολύ υψηλό. Δύο ακόμη υποψηφιότητες του Τραυλού, στο Πολυτεχνείο το 1961 και στην Ακαδημία Αθηνών το 1974, θα καταλήξουν άγονες, με αντεγκλήσεις και τριβές που τού προκάλεσαν κατανοητή δυσaréσκεια και προσωπική πικρία.

Το βιβλίο της αρχαιολόγου Αγγελικής Κόκκου είναι η μεθοδική και εξαιρετικά τεκμηριωμένη μονογραφία για έναν ακάματο ερευνητή, το συστηματικό χρονικό μιας εμβληματικής σταδιοδρομίας. Παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζει η δομή μιας τέτοιας μελέτης, η συγγραφέας και ιστορική συνεργάτιδα του Τραυλού έχει συνθέσει μια αξιοζήλευτης επιμέλειας επιστημονική βιογραφία, η οποία αποτελεί ταυτόχρονα «τιμητικό τόμο» 35 χρόνια μετά τον θάνατο ενός παθιασμένου εραστή της ιστορίας αυτού του τόπου. Η εκδοτική και τυπογραφική επιμέλεια του βιβλίου, με πλούσια και σπάνια εικονογράφηση, είναι ένα ακόμη επίτευγμα των εκδόσεων Καπόν.

Αποψη των ερειπίων της Στοάς του Αττάλου πριν την ανακατασκευή.

Η Στοά του Αττάλου μετά την ολοκλήρωση των εργασιών.

Το άρθρο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα "Τα Νέα", 7/8.11.2020